

STELIU LAMBRU

PÁSZTOROKBÓL ROMÁNOK

Rostás Zoltán – Salamon Márton László: *„Transhumață” interbelică în Balcani. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene în anii 1930* [Két világháború közötti „transzhumálás” a Balkánon. Tanulmányok és cikkek az arománokról a Gusti-iskola 1930-as évekbeli publikációiban], Editura Eikon, București, 2017, 296 oldal

A romániai általános műveltség vagy az akadémiai közeg tudásszintje az arománokról a közhelyi vagy szótári szintet nem haladja meg. Az arománokról több okból is relatív keveset lehet tudni, egyrészt az 1945 és 1989 közötti, az egyetemi élet krónikus szakmai sorvadása, másrészt a mindenre kiterjedő cenzúra és a gondolkodási konformizmus állandósága miatt. Ezt a tudatlanságot a román nemzetről és államról monolit, természeti adottságként tekintett felfogás, tehát a tulajdonképpeni ideológiai konstrukciók okozták, melyben a regionális vagy nyelvi sokszínűség alárendelődött az elnyomó hegemónikus diskurzusnak. Az 1945 előtti alkotmányos lojalitáson alapuló politikai nemzetépítést kitűző román demokratikus törekvést az 1948 utáni újraértelmezések és leegyszerűsítések eltorzították, melynek hatásai a mai napig sem tűntek el. Az arománokat jellemző sztereotípiák endogám, ultratradicionalista, monoprofesszionális, klánokba szerveződő közösség tagjaként írják le őket, a *kiforrottabb* akadémiai-tudományos vélemények a román fasiszta szervezet, a Vasgárda kedvenc rekrutációs környezeteként tüntetik fel. Mindemellett a szakmai tudást a már meghaladott nyelvtudományi és néprajzi tanulmányok dominálják, a történettudományi ismeret pedig csupán silány kompilációkra és hazafias szólamokra korlátozódik. Elmozdulást jelentett viszont Max Demeter Peyfuss osztrák nyelvész és történész profesz-szor arománokra vonatkozó kötete.¹

A jelenlegi közöny meghaladását célozza a Rostás Zoltán és Salamon Márton László által szerkesztett, előszóval és utószóval ellátott kötet. A *„Transhumață” interbelică în Balcani. Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene* [Két világháború közötti „transzhumálás” a Balkánon. Tanulmányok és cikkek az arománokról a Gusti-iskola publikációiban]

¹ PEYFUSS, Max Demeter: *Die aromunische Frage*, Böhlau, Böhlau, Wien-Köln-Graz, 1974.

című kötet abszolút újdonsága a két világháború közötti Románia legújabb állampolgáira vonatkozó korabeli szociológiai rálátás. Itt a Gusti-iskola kutatói a monografikus szociológia módszertanát első ízben használják az elfojtott falusi multikulturalitás felfedezéséhez. Amíg a nyelvészet, a folklór és a történelem monopolizálta az arománokról szóló hagyományos tudást, a szociológia közbelépése defolklorizálta az 1918 után Görögországból és Bulgáriából érkező telepeseeknek az új államszerkezetbe való integrálódása folyamatáról szóló tudást. Minthogy a Gusti-féle szociológia holisztikus volt, nemcsak szociális összetevőkre terjedt ki figyelmük, hanem kollektív mentalitásra, hagyományaikra, a gazdálkodási kultúrára, életkörülményeire stb. is. Rostás Zoltán, a Bukaresti Egyetem tanára, a Gusti-kutatás irányítója előszavában fő feladatának tekintette a két háború közötti Románia etnikai és társadalmi változatosságát fedő ideológiai salak felfedését. Ezen belül egyben szabad gondolkodásra is bátorít, a diszciplínája szigorú és előítélet-mentes szemszögen keresztül vizsgálja az 1918 utáni Románia területeinek belső kolonizálását.

A „*Transhumanță*” *interbelică în Balcani* cím is ötletes és szerencsés. Nyilván az arománok hagyományos foglalkozására, a pásztorokodásra utal, amely elkerülhetetlenül a transzhumálást is magában foglalta. Hagyományosan az aromán pásztorok transzhumálása a közösségi lét által előírt gyakorlat volt, az éthosz és a mentális földrajz komponense, szakmai rutin, elkerülhetetlen ismétlődés, kényszerű ingázás magány és kötődés között, hanyatló-halódó önvetület. A cím által a transzhumálásnak adott új jelentés a passzivitás elhagyását jelenti. A *történetietlen* világból kilépve a romániai arománok elszakították a transzhumálás örök ontológiai körét, és ezért a cím idézőjeleit legalább három lépcsőben kell olvasni. Az első felszabadító, párhuzamosan tekint egy statikus és meddő mobilitásból való kilépésre, és a nemzetet megmentő küldetésbe ugrásra. A második egy utolsó, visszatérés nélküli utazás választása, a gyökerekkel való *szakítás*, ugyanakkor emlékezetmegőrzés is az újjászületés helyének keresésekor. A harmadik annak minden mágikus tartalmától való kiüresítése, annak profanizálódása és szekularizációja, a pásztorok románná válása az Eugen Weber által leírt pásztorokból franciákká válásának mechanizmusa szerint. A címbeli *transzhumálás* egy szóban egyformán összegezi az egyéni/személyes választások eredményezte veszteséget és nyereséget, azok sorsváltását, akik hisznek abban, hogy minden egyén és közösség jobb sorsot képes magának szabni, mint választása mozzanatáig elképzelt.

A Gusti-iskola szövegeinek *újráforgalmazása* új fényben tünteti fel ennek a szakmai csoportnak a sokszínűségét. Első olvasásra két szemüvegre van szükség. Az első a harmincas évek monografikus szociológusáé, aki a téma (egy falu, kisebb régió, társadalmi egység) teljes megismerését tűzi ki célul. Ez vonatkozik C. D. Constantinescu-Mircești *Un sat dobrogean. Ezibei* [Ezibei – egy dobrudzsai falu] nagyívű tanulmányára, amelyhez maga Dimitrie Gusti

írt előszót *Szociológiai monográfia* címmel. Ez a már-már feledésbe merült mű részletesen írja le a betelepített arománok, bolgárok és törökök lakta Ezibeit. Az érzelmi retorikákon és korabeli politikai diskurzuson túl gazdag kutatási anyag, összehasonlító táblázaton és grafikonokon, népesedési és egészségügyi adatokon keresztül mutat be egy nem hagyományos szerkezetű romániai falut. De a kötetbe beválogatott részletekben olvashatunk olyan ismeretlen témákról, mint az Amerikába történő aromán emigráció, vagy az élelmezésről, a higiéniaról, az ivóvíz-kérdésről, a háztartásokról és lakásokról, valamint kevésbé ismert táncokról, babonákról, rituálékról stb.

A második szemüveg, melyet a ma olvasója kell viseljen, a harmincas évekbeli, Gusti irányította egyetemi diákcsoportok tevékenységére vonatkozik, amely hatalmas lendületet vett, s magával sodorta a telepeseket is. Nemcsak a gyűjtő munkában, hanem az önszervezés, korszerűsítés érdekében is. A terepen tehát adatokat gyűjtő diákcsoportok nem csupán egyszerű konstatálók voltak, hanem a nyilvánvalóan segítségre szoruló népességet szakszerűen támogatták. A Durostor megyei Turtucaia várostól 8 kilométerre fekvő Cusuiul din Vale községre utalva Emanoil Bucuța rámutatott, hogy az „őshonos és a Timok-völgyből jött telepes románokból áll”. A csapatot egy orvos, egy állatorvos, egy agronómushallgató, egy szociális munkatárs, egy teológia-, két szociológiahallgató, egy testneveléssel foglalkozó diák, egy háztartástanár és nyolc kutató alkotja. Manolescu úr, a csapat orvosa, naponta rendel a község betegeinek. A mai napig 60 esete volt. Sokat küzdenie a térségben nagyon elterjedt maláriával. N. Dobre úrnak, a csapatba nemrég érkezett állatorvosnak volt néhány műtéti beavatkozása. A madárkolera és disznópestis leküzdéséért harcol. Előadást tartott »Az állattenyésztés és fejlesztés szerepéről és fontosságáról«, rámutatva, hogy ez a mesterség a nemzetgazdaság egyik legjövődolgozó ágazata.” Ugyanakkor a csapat tagjai az önkéntesség mellett egyben kultúrmisszionáriusok is, olyan fontos tervek megvalósításában is részt vesznek, mint a templomépítés, ahogy az a Balcic melletti Regina Maria község esetében történt.

A „*Transhumanță*” *interbelică în Balcani* – *Studii și articole despre aromâni în publicațiile școlii gustiene* a szociológiai tanulmánykötet jellege mellett ugyanannyira egy Nagy-Románia történetével foglalkozó kiadvány is. 1989 után a Nagy-Romániát övező historiográfiai diskurzus – egy adott pontig érthetően – újraéledt. Az első világháború előtt az 1918 utáni Románia megnövekedése annyira előreláthatatlan volt, hogy a 1916-os hadbalépésekor a legoptimistább antantbarát politikusok sem képzeltek el, hogy az megtörténhet. Ugyanakkor a múlt század húszas-harmincas éveinek nyaklő nélküli felmagasztalása mellett érvényt szerzett e korszak higgadtabb elemzése is. A források kiegyensúlyozott vizsgálata azt mutatja, hogy a román állam a belső integráció keltette új problémákat bizony nem megfelelő hatékonysággal oldotta meg. A központosító politika, a jogok és a biztonság szavatolását standardizáló ál-

lami bürokrácia működése ellenére a két világháború közötti román demokratikus *establishment* széles teret engedett a lokalitásnak és a románosítás nem kanonizált formáinak. Ez eleve ellentmondásos volt, de nem annyira, mint maga a demokrácia. A Gusti-kutatás köteteinek lapjain megjelenő Románia társadalmi valósága arra példa, hogy egy új állam heterogén történelmi régiókkal és közigazgatási tapasztalatokkal hogyan építkezik, újraépítkezik és integrál.

Az arománok áttelepítésének jobb megértéséhez a 19. század közepére kell röviden visszatekintenünk. Románia érdeklődésének kezdete az Oszmán Birodalom területén élő románok iránt 1850-ra datálódik. A Balkánon a nemzeti eszme és a nacionalizmus fokozódása előtt az arománokat a görögökhöz sorolták elsősorban ortodox keresztény vallásuk és a görög nemzeti ügy, az úgynevezett *Megali Idea* győzelmében vállalt elkötelezettségük miatt. Egyébként az arománokat a nyugati értelmiségiek a 18. század második felétől tekintik külön etnikai csoportnak. A főleg 1859 utáni, az Oszmán Birodalmon belüli, a görög vetélytársaként fellépő román nemzeti offenzíva a román nyelv balkáni dialektusát beszélő etnikai csoportot görög- és románpártiakra osztotta. Románia balkáni diplomáciai irányvonala három tényezővel magyarázható. Elsősorban azzal, hogy Románia kitartóan az Oszmán Birodalomtól való függetlenség kivívását követte, másodsorban az, hogy támogassa az *elnemzetietlenedés* veszélyétől fenyegetett *vérbelieket*, harmadsorban pedig részt akar venni, főképp a 20. század első évtizedében, Törökország európai részének felosztásában.

E rendkívül tömör történelmi áttekintés után a bekövetkezett eseménysorozat világosabbá válik. Ebben az értelemben Constantin Noe *Colonizarea Cadrilaterului* [A Kadriláter gyarmatosítása] című, a *Sociologie românească* [Román szociológia] folyóiratban 1938-ban jegyzett tanulmányának jelen antológiában való újraközlése meglehetősen hatásos. Azért is, mert a szerző nemcsak megbecsült aromán értelmiséginek számított, hanem mert a húszas évek áttelepítési hullámának egyik irányítója volt. Nagy-Románia etnikai összetétele és határainak bizonytalansága a stabilitást megteremteni hivatott *etnopolitika* elindítását követelte. Az új Románia kisebbségeinek aránya 27%-ra nőtt az 1918 után birtokba vett területek révén. Kétségkívül a dobrudzsai Kadriláter volt az egyik legkevésbé románok által lakott terület, ugyanakkor a legsebezhetőbb határrésznek is számított. Az etnikai politika eszközeivel megoldandó déli határvédelmet a korszakban egyszerűen az állam ellenőrzése alatti terület *románosításának* nevezték. Ahogy valamennyi nemzetállamban a kormányok etnikai politikát, a saját terület *nemzetiesítését* követték, ugyanúgy a román állam is román etnikumúak telepítésével történő románosítás-terveket vázolt fel, melynek felelős intézménye a Nemzeti Telepítési Hivatal volt. Mindenesetre a nemzetiesítés román változata telepések önkéntes behozatalával egy *soft* változat volt, szemben az 1923-as lausanne-i konferen-

cia után más balkáni államok – mint Törökország, Görögország és Bulgária – által követett lakosságcserek *hard* változataival, melyekkel nagy etnikai közösségeket kényszerítettek őshonos lakhelyük elhagyására. A *népességmozgások*, ahogy Noe nevezi, döntően befolyásolták a Balkán etnikai összetételét, különösen az 1913-as felosztás utáni Macedóniáét. Az első népességcsere-egyezményt röviddel az 1913. augusztus 10-i bukaresti béke után kötötték, Törökország és Bulgária között, 1913. szeptember 29-én. A két ország egy 15 kilométer hosszú határmenti sávban engedte a bolgárok és törökök saját országukba való vándorlását. Az 1919. november 27-i neuilly-i szerződéssel Bulgária és Görögország 90 ezer bolgár görög és 50 ezer görög bolgár területről való (nem önkéntes) kivándorlásában egyeztek meg. A már említett 1923. január 20-i lausanne-i szerződéssel Törökország és Görögország állapodott meg lakosságcsereben, melyet görögországi törökök Törökországba, a törökországi görögök Görögországba települése követett volna. 1,2-1,3 millió görögöt telepítettek át Görögországba, valamint 400 ezer görögországi török ment Törökországba. A görög menekültek körülbelül kétharmadát Macedóniában helyezték el, ami hatalmas csapás volt az ottani aromán pásztoroknak, és a Romániába emigrálást erősítette a telepítést követő kisajátítások és a gazdasági helyzet romlása is. Ahogy Noe is megfigyelte, „a macedóniai románok azt vették észre, hogy minden nép a saját országába tart: a bolgárok Bulgáriába, a törökök Törökországba és így tovább. Ilyen módon a saját országukba, Romániába település gondolata köztük, mint végső megváltási út merült fel.” Így Lucian Boia kötetének látszólag sokkoló címe, *Cum s-a românizat România* [Hogyan lett román Románia] érthetőbbé válik, és méltó helyére kerül az 1918 utáni román államépítés történetének egy elfeledett részlete.

Röviden: Kadriláter románosítása az 1878 után Romániához került Régi Dobrudzsa sablonját követte, ahol a román etnikum aránya eredetileg körülbelül 23% volt. A Régi Dobrudzsával kapcsolatban Noe megjegyzi, hogy az egy siker volt, és a *nyugatosiasítással* kapcsolja össze: „A Régi Dobrudzsában az ország kormányai a kezdetektől a vidék románosításával foglalkoztak, rögtön a hozzácsatolás után telepítési intézkedéseket fogadtak el. [...] A régi Románia vezetői néhány évtized alatt mégis sikeresen változtatták meg e tartomány arculatát, nemcsak anyagi tekintetben, hanem etnikai megjelenésében is. Ezt a sikert két körülmény könnyítette meg. Az egyik a Régi Dobrudzsa területén lévő román népesség jelenléte volt. [...] A második a vezetők által akkor hozott nagyon találó döntésből állt, miszerint a tartomány lakosságának csak részleges politikai jogokat biztosítanak, mely jogok teljességét a román néppel való teljes asszimilálódáshoz szükségesnek vélt időszak után kapják meg. Innen ered a Régi Dobrudzsa románosítási és nyugatosítási törekvésének teljes sikere.” Az Új Dobrudzsa gyarmatosítása és románosítása összehasonlítva ezzel szemben néhány soha nem teljesített akadályt kellett átlépjén Noe szerint: „Teljesen másképp zajlottak le a dolgok Kadriláterben.

[...] A turtucaiai román népesség a több mint egy évszázados egyházával és iskoláival az elcsatolásig megőrződött. Ugyanígy 1878-ban Silistrában a románok a bolgárokkal szemben többségben voltak. A 34 éves bolgár uralom alatt a szomszéd állam kormányai által tömeges telepítésekkel és a román nyelvjárás üldözésével megváltoztatták ezt a helyzetet. [...] Ilyen módon a kadriláteri román népesség a hozzácsatoláskor nyilvánvaló alsóbbrendűségben volt a két fő helyi elemmel, a törökökkel és a bolgárokkal szemben.”

Az 1918 után Görögország, Jugoszlávia és Bulgária között felosztott Macedóniából az arománok áthozatala az első telepítési időszak kudarca után tűnt megmentő megoldásnak. A húszas évek kezdetén a román állam a telepítési folyamatot az 1913-as és 1916–1918 között mozgósítottakkal, háborús özvegyekkel és árvákkal, kisgazdákkal, földnélküliekkel és 5 hektár földtulajdonnál kevesebbet birtokló földművesekkel indította. A húszas évek közepén a Romániába átköltözni akaró balkáni arománok nyomása vezetett a telepítés második szakaszához. A Kadriláter két megyéjébe, Caliacrába és Durostorba újonnan érkezőket ugyanúgy aromán bevándorlók, mint Románia összes területéről származó, főleg a Duna bal oldali régióiból jövő telepések képezték, a román állam pedig a stabilitást és fellendülést megművelhető földek kiosztásával akarta elérni. A földosztás ily módon az arománokat pásztorokból földművesekké változtatta, és ez bizonyult az egyik legnagyobb kihívásnak, mellyel a hatóságok meg kellett küzdenek. A régi Macedóniából érkezett aromán telepések találkozása az új helyi gazdasági realitásokkal, a meghonosodással, a politikai játszmákkal, az intézmények diszfunkcionalitásával és gyakran a többiek ellenséges magatartásával azt eredményezte, hogy román polgárrá válásuk folyamata nyilvánvaló nehézségekbe ütközött. Noe adatai szerint 1925 és 1933 között Kadriláterbe 13 959 román és aromán családot telepítettek, melyből 4946 volt az aromán, vagyis az összes körülbelül 35%-a. Noe szerint átlagban minden családhoz 5 tagot lehet számítani, az összlétszám ezzel 88 720 személy, melyből 30 895 a macedóniai. 1933 novemberétől kezdődően a tömeges macedón telepítések a nagyon kicsi, egyéni csoportok kivételével megszűntek. Noe felhívja még a figyelmet, hogy 1937-ben egy jelentősebb számú, 22 családnak megengedték a betelepülést, és egyben ez volt az utolsó telepes csoport is.

A román állam egyrészt felvállalta saját területén a románosítási politikát, azonban ez nem jelentette a kisebbségi jogok és a magántulajdon lábball tiprását. Ebben az értelemben a Gusti-iskola kutatásai nem diszkrimináltak, hanem adatokat gyűjtöttek és közöltek a román és aromán etnikumúak mellett a tartományban élő bolgárokról, törökökről és tatárokról. Másrészt a román állam képessége és integrációs erőforrásai a nagyszámú macedóniai jövevénnyel szemben rövid időn belül korlátozottak voltak és figyelembe véve a Nemzetek Szövetsége által olyan országoknak, mint Görögországnak nyújtott, a kis-ázsiai bevándorlók integrálására szánt szilárd pénzügyi és lo-

gisztikai támogatást, melyet Románia nem kapott meg, érthetővé válik a bürokrácia határozatlansága és a telepítési stratégia olykori következetlensége.

A Bukaresti Egyetemen szociológiából doktorált, Románia szaloniki főkonzuljaként dolgozó Salamon Márton László által jegyzett epilógus szintén megérdemli az olvasó figyelmét. (A szerző érzékenysége a kisebbségi problematika iránt talán azzal is magyarázható, hogy az *Erdélyi Fiatalok* és a Gusti iskola kapcsolatáról írt disszertációt.) Tulajdonképpen ez az utószó nagyon jól megállná a helyét bevezetőként is az arománok történelmében tett kitérője, sűrű információhalmaza és az „ellenség”, a görög történetírás hangjának is helyet biztosító bibliográfia alapján artikulált elméletének köszönhetően. A „*Transhumanță*” *interbelică în Balcani* ily módon egy sikeres kötet minden adottságával rendelkezik: kompetens, hozzáértő szerkesztők, kiadatlan, újszerű szövegek, újrafelfedezett módszerek és egyes tabutémákra adott tudományos válasz.

(Fordította: Szabó Csongor)